

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПАРАДИГМИ ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ХХ ст. У СВІТЛІ НОВІТНЬОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

У запропонованій статті пропонується аналіз радикальної зміни парадигми історичних досліджень історії України ХХ ст. у добу Незалежності нашої держави. Підкреслюється, що цей процес здійснюється на засадах україноцентризму, а також співвідносно до засад всесвітньої історії. Зокрема аналізуються питання періодизації головних етапів української історії впродовж століття із визначенням недостатньо окреслених, або дискусійних проблем. По-друге, досліджується становлення новітніх підходів у вивченні історичних процесів ХХ ст., зокрема диспозиції «вони – ми», методологічних принципів дослідження, врахування різновекторного сприйняття різними категоріями населення оцінки історичних подій, відомих постатей.

Дослідження проведено на основі вивчення основних положень про природу та характер історичних розвідок провідних учених-істориків зарубіжжя, а також вітчизняних дослідників, які опрацьовують історію ХХ ст.

За результатами проведеного дослідження формулюється висновок, що сучасна парадигма історичних досліджень історії України ХХ ст. базується на всебічному вивченні подій і фактів з різних точок зору, чіткому окресленні головних етапів розвитку суспільства у ХХ столітті, визначенні проблемних і дискусійних питань, які мають неоднозначні оцінки, спробах пошуку консенсусу, визначення і застосування методологічних прийомів, які адекватні сучасному рівні розвитку науки, врахування суми історичного досвіду різних поколінь українського суспільства і створення системи взаєморозуміння і реальної оцінки позитивних і негативних сторінок історії України.

***Ключові слова:** трансформація, історичні дослідження, парадигма, періодизація, методологія досліджень, диспозиція «вони – ми», «теорія поколінь».*

Постановка проблеми. Дослідження подій, фактів, постатей бурхливого ХХ століття на сьогодні є однією з найважливіших наукових проблем історичної науки. Це викликано цілим рядом факторів. Зокрема, надзвичайною складною палітрою перебігу подій, серед яких дві світові війни, розкол світу на полярні сторони, розпад Радянського Союзу, виникнення та становлення незалежних держав, грандіозними науково-технічними відкриттями, які якісно перебудовують всю систему продуктивних сил, а відтак і виробничих відносин. Варто зазначити надзвичайну політизацію історичних пошуків та висновків науковців, які вивчають різні періоди історії ХХ століття.

Мета та завдання дослідження. Метою запропонованої статті є питання становлення нової парадигми історичних досліджень історії України ХХ століття. Завданнями, які б забезпечили реалізацію запропонованої мети є: 1) визначення історичної періодизації століття; 2) показати становлення новітніх підходів у вивченні історичних процесів ХХ ст., зокрема диспозиції «вони – ми», методологічних принципів дослідження, врахування різновекторного сприйняття різними категоріями населення; 3) виокремити окремі проблеми, що потребують більш глибокого опрацювання

Щодо **періодизації** цього надзвичайно важливого відтинку історії розвитку людства. Є різні підходи до визначення основних етапів розвитку суспільно-політичних та соціально-економічних відносин, які визначали розвиток історичних процесів впродовж ХХ століття. Вони визначаються глобальними та локальними характеристиками, місцевими відмінностями, науковими та теоретичними підходами історичних шкіл, окремих істориків. Ми ж маємо намір окреслити позиції українських істориків, які

визначають періодизацію історичних процесів саме з позицій україноцентризму, тобто безпосередньо історії України. Хоча ми розуміємо, що така спроба є далеко не повною, адже це лише один із головних напрямків, які повинні враховуватися серйозними дослідниками історичних процесів.

Які етапи історичного розвитку українського суспільства у ХХ столітті виділяються? Вони окреслені у працях цілого ряду дослідників новітньої історії України, кореспондуються з висновками істориків зарубіжжя. Серед них, вважаю за доцільне виділити роботи В. А. Смолія, І. К. Рибалко, В. В. Калініченка, В. М. Литвина, Ф. Г. Турченка В. І. Ульяновського, статях, які викладені в матеріалах Всеукраїнської наукової конференції в м. Харків «Історична наука на порозі ХХІ століття: підсумки та перспективи» (1996 р.).

Отже на тлі історичної епохи ХХ ст. може виокремити:

Україна на початку ХХ століття (1900–1917 рр.).

Це період, який характеризується розвитком українського суспільства в складі двох імперій Російської та Австро-Угорської, які врешті решт стали по обидві сторони барикад в часи першої світової війни, а відтак українське населення стало учасником братовбивчої різни. Це час досягнення капіталізмом своєї вищої стадії. Період загострення політичних, економічних протиріч між працею і капіталом. Це час появи політичних партій, громадських організацій, представницьких органів, виникнення організованого національного руху, піднесення національної культури, освіти.

У цей період значно наростають економічні виступи населення, які набувають політичного характеру. Це час першої російської революції, важливі події якої відбуваються і в Україні, час бойових дій Першої світової війни, військовий театр якої відбувався на українських землях.

Проблемні питання для українських істориків при вивченні цього часу:

- оцінки лібералізації суспільного життя після першої російської революції;
- неоднозначні погляди на столипінські реформи;
- причини та характер Першої світової війни;
- характер наростання революційних подій;
- оцінки діяльності українських політичних партій;
- становлення єврейського питання;
- роль і місце січових стрільців;
- польське питання на теренах західної України.

Україна в час революційних перетворень 1917–1921 рр.

Цей період має короткотерміновий відрізок. Однак саме він ввібрав найбільш доленосні та трагічні сторінки історії України. Це час розгортання національно-демократичної революції. Становлення української державності. Спроба об'єднати Україну у єдину соборну державу. Водночас це період трагічних подій громадянської війни, інтервенції Антанти, коливань очільників національно-визвольних змагань.

До найбільш дискусійних питань при вивченні цього етапу розвитку українського суспільства можна віднести:

- оцінка головних організаційних, економічних та ідеологічних засад Української Центральної Ради, поглядів її провідних діячів;
- можливість альтернативного розвитку подій грудня 1917 – січня 1918 року;
- діяльність гетьманського уряду Павла Скоропадського;
- роль і місце у державному будівництві України Директорії та її провідних лідерів;
- причини поразки національно-демократичної революції;
- постаті видатних діячів революційних подій: В. Винниченка, С. Петлюри, Є. Бош, Г. П'ятакова, Л. Троцького, Артема (Сергеєва), М. Скрипника, Н. Махна;
- діяльність локальних державних утворень на землях України (Баштанська, Холодноярська, Чигиринська, Мліївська республіки).

Україна – передвоєнна (1921–1939 рр.)

Цей етап розвитку українського суспільства має свою унікальність і специфічність. Насамперед тим, що населення України було розірване на Наддніпрянську Україну, Східну Галичину, яка належала до Польщі, Буковину – під владою Румунії, Закарпаття у складі Чехословаччини. Кожна із цих частин української землі мала специфічний розвиток, чому відповідав окремішній перебіг подій. Однак спільною детермінантною ідеєю, яка пронизувала діяльність українських політичних партій, громадських організацій, представників еліти було об'єднання українських земель.

Безумовно, найбільш значимими є вивчення становлення і розвитку Радянської України у передвоєнний період. Це і здійснення політики воєнного комунізму, індустріалізація та колективізація, розвиток духовного життя. Однозначним на наш час стали оцінки Голодомору 1932–33 рр., «розстріляного відродження», репресій 30-х років.

На наш погляд, дискусійними, або мало опрацьованими залишаються питання, що пов'язані із:

- становищем українського населення у складі Польщі, особливо у ранній період 1921–1930 рр., а також у час так званої «пацифікації» у 1936–1939 рр;
- становленням режиму румунізації на землях Буковини;
- роль і місце Комуністичної партії Західної України (КПЗУ) у суспільно-політичних подіях на Західній Україні;
- щодо Наддніпрянської України, то це питання, які постають в оцінці позитивних і негативних наслідків політики українізації;
- становлення оборонного комплексу у передвоєнні роки;
- оборонні рубежі навколо Києва, Харкова, їх демонтаж. Роль у цьому процесі Л. З. Мехліса;
- адміністративно-територіальний поділ України в довоєнні роки. Перенесення столиці республіки до Києва;
- діяльність на землях України національних округів, розвиток освіти, культури національних меншин.

Україна в роки Другої світової війни (1939–1945 рр.)

Саме таке визначення цього періоду дає нам змогу виокремити декілька підперіодів. Зокрема, це час 1939–1941 рр., – початку другої світової війни. Розгортання подій на Західній Україні. Міжнародні відносини СРСР в цей час. 1941–1942 рр. – оборонні бої на землях України. Друга половина 1941–1944 рр. – окупація українських земель. Кінець 1942 – жовтень 1944 року – визвольні бої на землях України.

При всій однозначності оцінки цих етапів перебігу подій цього часу, яка домінувала тривалий час в історичній науці, і, яка склалася в повоєнні роки на сьогодні існує чимало дискусійних питань щодо цього періоду. Серед них:

- дискусія щодо самої назви цього періоду, назви війни між СРСР та гітлерівською Німеччиною;
- дискусія щодо ініціаторів і їх планів щодо військового протистояння СРСР та Німеччини (праці Суворова);
- оцінки радянсько-німецького договору 1939 року та таємного протоколу до нього;
- причини та характеру перших двох років війни;
- оцінка руху опору та його учасників;
- оцінка окупаційного режиму в Україні;
- діяльність радянських місцевих органів в організації партизанських загонів, антигітлерівського підпілля;
- оцінка діяльності організацій ОУН-УПА на окупованій території;
- українсько-польські відносини в роки війни, Волинська трагедія;
- проблеми надвисоких жертв військових під час крупних операцій;
- прорахунки військових воєначальників в час Харківської операції;
- спроби применшити військово-стратегічну перевагу радянської армії;

- репресивні заходи щодо окремих національних меншин на території України з боку радянської влади.

Україна повоєнна (1944–1953 рр.)

Дискусійні або питання, які потребують поглибленого вивчення і узагальнення:

- становище населення західноукраїнських земель в повоєнні роки;
- причини та характер голоду 1946–1947 рр.;
- угоди СРСР та Польщі про вирівнювання територій та їх значення для України;
- операція «Вісла» та її значення для етнічних українців;
- певна лібералізація суспільного та духовного життя у повоєнні роки та форми її регламентації;
- роль М. Хрущова, Л. Кагановича у відродженні народного господарства України у повоєнні роки;
- формування адміністративно-територіального поділу України.

Україна в роки «відлиги» (1953–1964 рр.)

Дискусійні або питання, які потребують поглибленого вивчення і узагальнення:

- роль і місце партійного і радянського керівництва України у приході до влади М. Хрущова;
- зародження «руху шестидесятників»;
- прояви волюнтаризму в соціально-економічному житті України в цей період;
- електрифікація, «хімізація», меліорація народного господарства України: досягнення і прорахунки;
- становлення каскаду гідроелектростанцій на Дніпрі, «мала гідро електрифікація»;
- оцінки засудження культу особи Й. Сталіна, реакція українського суспільства.

Україна в 1964 – першій половині 80-х років.

Дискусійні або питання, які потребують поглибленого вивчення і узагальнення:

- реальна оцінка економічних зрушень в Україні в цей час, дискусія щодо застійного характеру суспільно-політичних відносин;
- Україна на міжнародній арені;
- становлення дисидентського руху в Україні;
- народногосподарський комплекс України в системі економічних та соціальних відносин СРСР;
- освіта, наука, культура України в цей період: проблеми та досягнення;

Україна в роки перебудови (1985–1991 рр.)

Дискусійні або питання, які потребують поглибленого вивчення і узагальнення:

- об'єктивна оцінка необхідності процесів перебудови;
- роль і місце партійного і державного керівництва Радянської України у здійсненні перебудовчих процесів в республіці;
- посилення національного руху, становлення політичних партій, громадських організацій;
- проблеми формування громадянського суспільства в Україні;
- причини наростання відцентрових тенденцій у СРСР, ситуація в Україні;
- значення для розвитку українського суспільства катастрофи на Чорнобильській АЕС.

Україна – незалежна держава.

Тут також є чимало дискусійних питань та проблем, які потребують поглибленого історичного дослідження. Однак це поле діяльності політології. Та все ж двадцятирічний період це час формування цілого покоління і для істориків тут також є своє поле діяльності. Але це предмет окремого дослідження, тому не маємо наміру детально зупинятися на проблемах цього часу.

Тобто, глибоке вивчення і опрацювання проблемних питань всіх етапів життя українського суспільства, їх об'єктивне і неупереджене висвітлення це ще один висновок щодо актуалізації історичного пошуку сучасних дослідників.

У цьому плані варто зазначити про існування у сучасних історико-філософських поглядах поняття диспозиції «вони – ми». Саме цю позицію щодо врахування основних проблем дослідження історії ХХ століття з різних точок зору, а саме з диспозиції «вони – ми», я би назвав однією із найперших особливостей цього процесу.

До основних дискусійних питань дослідження історії ХХ століття слід віднести також **проблеми методології**. Відомо, що серед головних методологічних підходів, які використовуються дослідниками визначаються: формаційний, цивілізаційний, геополітичний, змішаний, теологічний, космогонічний та багато інших.

Безумовно, що дослідження зазначених етапів розвитку українського суспільства на різних ступенях розвитку слід проводити саме на основоположних методологічних засадах. Тому наступний висновок – необхідна чітка методологічна основа при здійсненні досліджень.

І нарешті. Ще один важливий напрямок історичного пошуку сучасності. Варто враховувати, що окремі категорії населення по різному сприймають історичні події. Безумовно, підганяти історичні висновки під сприйняття тих чи інших груп громадян безперспективно. Але враховувати їх сприйняття, реакцію на теоретичні та практичні висновки історичної науки варто і необхідно.

Сьогодні серед філософів, політологів, соціологів провідних світових історичних шкіл популярною є «Теорія поколінь», яка з'явилася на початку 90-х років минулого століття. Її сутність полягає в тому, що в постмодерному суспільстві чітко вирізняють окремі покоління, тривалість основного часу їх часу формування, розквіту – 20 років.

Зокрема, вчені виділяють:

- покоління, дати народження відносяться до 1900–1920 рр.;
- покоління, роки народження якого відносяться до 1920–1940-х років, або як його називають «мовчазне» покоління;
- покоління, роки народження якого 1940–1960 –і роки, або «бумерне» покоління
- Покоління Х – 1960–1980-і роки;
- Покоління У – 1980–2000-і роки;
- Покоління Z – 2000–2020 рр.

Тобто, варто глибоко і всебічно вивчати запити кожного з поколінь, створювати систему в суспільстві толерантного відношення до кожного з них, вибудувати структуру свідомого розуміння критичних подій, негативних фактів, досліджувати історію чесно і неупереджено.

Отже сучасна парадигма історичних досліджень історії України ХХ ст. характерна такими особливостями, вона базується на:

1. Всебічному вивченні подій і фактів з різних точок зору;
2. Чіткому окресленні головних етапів розвитку суспільства у ХХ столітті, визначенні проблемних і дискусійних питань, які мають неоднозначні оцінки, спробах пошуку консенсусу;
3. Визначення і застосування методологічних прийомів, які адекватні сучасному рівні розвитку науки;
4. Врахування суми історичного досвіду різних поколінь українського суспільства і створення системи взаєморозуміння і реальної оцінки позитивних і негативних сторінок історії України.

Література

1. Бердяев Н. А. Смысл истории. М., 1990.
2. Бицилли П. М. Очерки теории исторической науки. Прага. 1925.
3. Блок М. Аполлогия истории, или Ремесло историка. М., 1986.
4. Брайчевський М. Ю. Вступ до історичної науки. К., 1995.
5. Бродель Ф. Свидетельство историка //Французский ежегодник. 1982. М., 1984.
6. Гаврилюк В. В., Трикоз Н. А. Динамика ценностных ориентаций в период социальной трансформации (поколенный подход) // СОЦИС. 2002. № 1. Губман Б.Л. Смысл истории: Очерки современных западных концепций. М., 1991.

7. Гумилёв Л. Н. География этноса в исторический период. Л., 1990.
8. Дубин Б. В. Поколение: социологические границы понятия // Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены. 2002. № 2 (58).
9. Дубин Б. В. О поколенческом механизме социальных сдвигов // Куда идет Россия... Альтернативы общественного развития. Вып. II / Под ред. Т. И. Заславской. М.: Изд-во Института «Московская школа социальных и экономических наук», 1995.
10. Исторична наука на порозі XXI століття: підсумки та перспективи. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Харків. 1995.
11. Калініченко В. В., Рибалко І. К. Історія України. Частина III. 1917-2003 рр. Харків. ХНУ. ім. В. Н. Каразіна, 2004. – 628 с.
12. Кареев Н. И. Общий ход всемирной истории: Очерки главнейших исторических эпох. Заокский. 1993.
13. Коллінгвуд Р. Ідея історії. К., 1995.
14. Левада Ю. А. Поколения XX века: возможности исследования // Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены. – 2001. – № 5 (55).
15. Литвин В. М. Історія України (у 3-х томах). – К., 2003.
16. Олейник А. Смена поколений в элите и стабильность социально-политической системы // Отечественные записки. 2008. № 4. <http://www.strana-oz.ru/?numid=45&article=1721>
17. Смолий В.А. Проблемы истории XX столетия. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Переяслав-Хмельницький. 2006.
18. Тойнбі Дослідження історії: у 2-х томах. – К., 1995.
19. Турченко Ф. Г. Історія України. Київ. Генеза. 2011 р.
20. Ульяновський В. І. Історія України. Авторська програма-конспект курсу. – К., 1997
21. Шамис Е. Теория поколений // Директор по персоналу. 2008. <http://www.hr-director.ru/115>
22. Шамис Е., Антипов А. Теория поколений // Маркетинг Менеджмент. 2007. №6. http://old.e-xecutive.ru/publications/specialization/newfolder_8086/article_5457/N.Howe,W.Strauss.-NewYork:Quill,1992.

References

1. Berdiaev N.A. The meaning of history. M., 1990
2. Bazilli P.M. Theoretical essays of historical science. Prague. 1925
3. Block M. Apologia of history, or Craft of a historian. M. 1986.
4. Braichevskiy M.Y. Introduction to the science of history. K. 1995.
5. Brodel F. Testimonies of a historian // French Yearly. 1982. M. 1984
6. Gavrylyk V. V., Trikoz N. A. Dynamics of values throughout the period of social transformation (generational approach) // SOCIS. 2002.
7. Gubman B. L. The meaning of history: Essays on modern western concepts. M., 1991.
8. Gumiliev L. N. Geography of ethnicity in a historical period. L. 1990.
9. Dubin B. V. Generation: Sociological borders of the notion // Public opinion monitoring: economic and social changes. 2002, № 2 (58).
10. Dubin B. V. Generational Mechanics of social shifts // Where Russia moves... Alternative social development. Issue II / Ed. T.I.
11. Zaslavskaya. M: Publisher of the Institute «Moscow school of social and economic sciences» 1995. Historical science at the beginning of 21 century: accomplishments and perspectives. Materials of All Ukrainian scientific conference. Kharkiv. 1995.
12. Kalinichenko V. V. & Rybalko I. K. History of Ukraine. Part III. 1917-2003. Kharkiv. KNU im V.N. Karazin. 004, p. 628.
13. Kareev N. I. General movement of world history: Essays on major historical periods. Zaokskiy. 1993.
14. Collingwood R. Idea of History. K., 1995.
15. Levada Y. A. 20th century generation: Possibilities of research // Public opinion monitoring: economic and social changes. 2001, № 5 (55). Lytvyn V. M. History of Ukraine (in 3 volumes). K., 2003.
16. Oleinik A. Generational change in elites and stability of social-political system // Domestic Essays. 2008. № 4. <http://www.strana-oz.ru/?numid=45&article=1721>
17. Smoliy V. A. Problems of history of 20th century. Materials of All Ukrainian scientific conference. Pereyaslav-Khmelnitskiy. 2006.
18. Toynby History research in 2 volumes. K., 1995.
19. Turchenko F. G. History of Ukraine. Kyiv. Geneza. 2011.
20. Ulianovskiy V. I. History of Ukraine. Short author program of the course. K., 1997.
21. Shamis E. Theory of generations // HR Director. 2008. <http://www.hr-director.ru/115>
22. Shamis E. & Antipov A. Theory of generations // Marketing Management. 2007. № 6. http://old.executive.ru/publications/specialization/newfolder_8086/article_5457/N.Howe,W.Strauss.-NewYork:Quill,1992.

CHABAN Anatoly Yuzefovych,

Doctor of Science (history), professor of archeology and historical knowledge of special areas of Cherkasy National University. B. Khmelnytsky

e-mail: achaban@yandex.ru

TRANSFORMATION OF THE PARADIGM OF HISTORICAL RESEARCHES OF UKRAINE HISTORY OF THE XX CENTURY. IN THE LIGHT OF THE NEW HISTORIOGRAPHY

***Annotation.** This article presents analysis of radical paradigm changes that occurred in 20th century historical research of Ukraine during times of our country independence. We highlight that this process is happening from the position of Ukraine centeredness, as well as in accordance with world history principles. In particular, we analyze the issue of periodization main stages of Ukrainian history throughout the century, while pointing out problems that are not covered enough or are the subject of scientific discussion.*

Second, we research newest approaches towards studying historical processes of 20th century, such as disposition «they-us», methodological principles of research, taking into account various perceptions and evaluations of historical events and famous personalities by different categories of population. The research was conducted based on major principles of nature and character of history studies conducted by the leading historians around the world, as well as Ukrainian researchers who study 20th century history.

As a result of conducted research, we reached the conclusion that modern paradigm of 20th century historical research of Ukraine is based on the comprehensive and grounded study of events and facts from different points of view; clear outlining of main stages of development of 20th century society; determining problem and discussion causing issues; attempting to look for consensus; determining and applying appropriate methodology that meets modern science standards; taking into account historical experience of different generations of Ukrainian society; and creating a system of mutual understanding and realistic assessment of positive and negative pages of Ukrainian history.

***Key words:** transformation, historical research, paradigm, periodization, research methodology, disposition «they-us», generational theory.*

Надійшла до редакції 15.05. 2017

Затверджена до друку 20. 05. 2017